

تهران در بحران

دگرگونی «فضای عمومی آب» در پایتخت

انوش نوری اسفندیاری

تحلیل‌گر سیاست و حکمرانی آب

چرا باید خواند:

برای حل بحران آب

در تهران چه باید کرد

و چگونه بحران آب

به حوزه عمومی وارد

می‌شود؟ این مقاله را

بخوانید.

نکته‌هایی که باید بدانید

▶ بحران آب در تهران، دیگر یک احتمال دور دست نیست. واقعیتی است که اکنون در برابر چشمان ما در حال رخ دادن است. سدها خالی می‌شوند، منابع زیرزمینی تحلیل می‌روند و مصرف بی‌رویه ادامه دارد. تهران باید تصمیم بگیرد. آیا مسیر فعلی را ادامه خواهد داد و خود را به ورطه کمبود شدیدتر خواهد انداخت؟ یا اینکه با اقداماتی کارآمد و اصولی، خود را از این بحران نجات خواهد داد؟

▶ رئیس جمهور هم معتقد است حل چالش کم‌آبی نیازمند تغییر نگرش است، گفته است که این مسئله یک پروژه مقطعی نیست، بلکه روندی مستمر و پایدار است که باید در آن پنج اصل مهم مهندسی آب و خاک و کشت، آموزش مؤثر، سیاست‌های تشویقی، برخورد قانونی با متخلفین و نظام ارزیابی و نظارت مستمر مد نظر قرار گیرد. اما می‌دانیم که کار با این چارچوب کلی پایان نمی‌یابد و تازه باید شروع شود.

▶ حوزه عمومی مکانی است که مردم در کنار هم می‌نشینند و با هم گفت‌وگو می‌کنند و وارد یک مجادله می‌شوند. به احتمال قوی یکی از دلایل بروز ناآرامی‌های مرتبط با آب در عرصه اجتماعی این است که مردم معبرهایی برای فکر کردن، حرف زدن و اعتراض کردن پیدا نمی‌کنند. اگر حوزه همگانی وجود داشته باشد هر کسی گفت‌وگو می‌کند، اقناع می‌شود، اقناع می‌کند و به نتایجی می‌رسد. بنابراین این جزایر متعدد اعتراضات آبی در ایران باید معبر و حوزه‌ای برای گفت‌وگو داشته باشند.

انتقال و تأمین آب جدید، استفاده کنند و منافع زیادی را به جیب بزنند همان‌گونه که هجوم مردم را به خیابان سعدی برای خرید پمپ و مخزن، شاهد بودیم و یا در خلال اطلاع‌رسانی سخنگوی آب اشاره به معتبر بودن تخصیص آب از دریای خزر را دریافتیم.

تغییر، بازسازی و اصلاح فرایندهای حکمرانی آب، یک فرایند تغییر اجتماعی محسوب می‌شود که از اجتماعی کردن مسئله آب آغاز می‌شود اجتماعی کردن آب دلیل ضرورت حضور و مشارکت جامعه در امر مدیریت آب، یک منشور چندوجهی و استراتژیک است اما ممکن است برخی فقط موضوع را در حد همکاری مردم در مدیریت مصرف محدود بدانند که البته این درکی ناکافی و ناقص است. به همین دلیل تغییرات در نظام حکمرانی آب، در حد یک فرایند اجتماعی گسترده و پیچیده بهرمنند از گفت‌وگوهای چندجانبه مردمی، مذاکره و مشارکت شهروندی در انتخاب هدف‌ها باید مورد توجه قرار گیرد.

حوزه عمومی آب، به‌عنوان بستری برای گفت‌وگو و اجتماعی کردن آب، شفافیت و مشارکت، نقشی حیاتی در مدیریت پایدار منابع آبی دارد تقویت و توسعه این حوزه به‌ویژه در کشورهایی مانند ایران، که با بحران‌های جدی آبی روبه‌رو هستند، می‌تواند به افزایش عدالت، کاهش تعارضات مخصوصاً تعارضات منافع، و مدیریت بهتر منابع آبی کمک کند حوزه عمومی مکانی است که مردم در کنار هم می‌نشینند و با هم گفت‌وگو می‌کنند و وارد یک مجادله می‌شوند به احتمال قوی یکی از دلایل بروز ناآرامی‌های مرتبط با آب در عرصه اجتماعی این است که مردم معبرهایی برای فکر کردن، حرف زدن و اعتراض کردن پیدا نمی‌کنند اگر حوزه همگانی وجود داشته باشد هر کسی گفت‌وگو می‌کند، اقناع می‌شود، اقناع می‌کند و به نتایجی می‌رسد بنابراین این جزایر متعدد اعتراضات آبی در ایران باید معبر و حوزه‌ای برای گفت‌وگو داشته باشند.

منظور از حوزه عمومی پیش از هر چیز، قلمرو زندگی اجتماعی است که چیزی به نام افکار عمومی می‌تواند در آن شکل گیرد، دسترسی به حوزه عمومی برای همه آزاد است در فرهنگ آبادیس آمده است که سپهر عمومی (Public Sphere)، حوزه عمومی (Public Arena) یا گستره همگانی، امکانی در زندگی گروهی انسان‌ها است که با تحقق آن، مردم جامعه می‌توانند با بهره‌گیری از یکدیگر به سخن آیند و با مفاهیم به امر عمومی توجه کنند، و آن را مورد بحث و گفت‌وگو قرار دهند در سپهر عمومی افراد در وضعیتی آزاد، دور از تحمیل‌ها و اجبارها، امر عمومی را مورد بحث و نظریات یکدیگر را مورد ارزیابی قرار می‌دهند و بدین وسیله، امکان رسیدن به یک توافق گروهی واقعی را به حاکم می‌رسانند این گفت‌وگو و مفاهیم و توافق، اگر مبتنی بر نیروهای هدایت‌کننده‌ای چون قدرت و پول و تبلیغات نباشند، «سیاستی دیگر» و متفاوت با برداشت‌های معمول را می‌آفرینند برای استقرار حوزه عمومی شفاف در ایران اولین راه‌حل این است که دولت پای خود را از حریم شخصی و خصوصی افراد بیرون بکشد زیرا حوزه سیاسی، اجتماعی، فردی که منطبق‌های مختلف دارند را نمی‌توان فقط با یک نگاه و تعبیر، به‌درستی بررسی کرد.

برای مناطق ۲۲ گانه شهر تهران، منابع آب زیادی به خدمت گرفته

تغییر، بازسازی و اصلاح فرایندهای حکمرانی آب، یک فرایند تغییر اجتماعی محسوب می‌شود که از اجتماعی کردن مسئله آب آغاز می‌شود. اجتماعی کردن آب دلیل ضرورت حضور و مشارکت جامعه در امر مدیریت آب، یک منشور چندوجهی و استراتژیک است. ممکن است برخی فقط موضوع را در حد همکاری مردم در مدیریت مصرف محدود بدانند که البته این درکی ناکافی و ناقص است.

شده است که شامل ۵ سد مخزنی با قدرت تنظیم بین فصول مختلف در یک سال و صدها چاه، ۸ تصفیه‌خانه، هزاران کیلومتر شبکه توزیع آب، صدها هزار کنتور اندازه‌گیری توسط ۷ شرکت کارگزار به ثمر می‌رسد آب تأمین شده آن‌قدر زیاد است که حدود یکصدوپنجاه هزار هکتار، یعنی دو برابر سطح تهران، می‌تواند به خدمت تولید کشاورزی درآید با این وصف امسال پایتخت هم مثل بسیاری از شهرهای هم‌جوار باید منتظر تدابیر سخت‌گیرانه‌تری برای عبور از بحران باشد گفته می‌شود علت این کمبود، وقوع چند سسال بی‌دری خشکسالی و کاهش ۴۰ درصدی بارش است. آیا فهرست کاستی‌ها همین‌جا به پایان می‌رسد؟ به‌راحتی می‌توان موارد مهم‌تری را به آن افزود مثلاً ناتوانی در توزیع متوازن جمعیت شهری متناسب با امکانات طبیعی توسعه بی‌رویه کلان‌شهرها، جابجایی و مکان‌یابی نامناسب صنایع، تحولات جمعیتی و عواملی از این دست که ممکن است در اختیار بخش آب نباشد، اما بر مدیریت منابع آب تأثیر گذاشته است. از این‌رو باید بررسی شود که چرا نظام تخصیص آب کشور اثر خود را بر روند توسعه نداشته است؟ چه زمانی قرار است به این سؤال مهم پاسخ داده شود؟

در همین مسیر می‌توان به موارد مهم دیگر هم اشاره کرد مانند: برهم زدن نظام تفکیک آب شرب و سایر مصارف خانگی در تهران که تا دهه ۴۰ دوام داشت و کاملاً فروپاشید، اجرای ناقص کنتورگذاری و اندازه‌گیری آب تحویلی به مجتمع‌های مسکونی و نبودن کنتور فرعی که کاملاً مسکوت نگه داشته می‌شود، افزایش مخاطره در برداشت بیشتر از آب زیرزمینی و ناتوانی در استفاده از پساب تصفیه‌شده برای آبیاری فضای سبز و تقویت آبخوان که در ویتترین گفت‌وگوها قرار دارد، نشت و هدررفت آب در لوله‌هایی که بعضاً ۵۰ تا ۷۰ سال از عمر آن‌ها گذشته و تعویض آن‌ها که همواره پشت گوش انداخته می‌شود. این کاستی‌ها عمدتاً مربوط به مدیریت عرضه آب است در طرف تقاضا، غیر از کاهش فشار و یا قطع اجباری آب باید چه کار کرد؟ از اندازه‌گیری و تعرفه‌های کاری بر نمی‌آید؟ از قطع آب مشترکین پر مصرف چه؟ اما به‌طور کلی درخواست شده که اگر ۲۵ الی ۳۰ درصد کاهش مصرف باشد، ما می‌توانیم برای امسال از این تنگنا عبور کنیم یعنی توپ به زمین مصرف‌کننده است اما قرار است مصرف‌کننده با این توپ چه کار کند؟

فعلاً که با انجام عذرخواهی توسط وزیر نیرو، ساده‌ترین روش که همان کاهش فشار آب باشد انتخاب شد، اما باید توجه داشت که بحران آب در تهران، دیگر یک احتمال دوردست نیست واقعیتی است که اکنون در برابر چشمان ما در حال رخ دادن است سدها خالی می‌شوند، منابع زیرزمینی تحلیل می‌روند و مصرف بی‌رویه ادامه دارد تهران باید تصمیم بگیرد آیا مسیر فعلی را ادامه خواهد داد و خود را به ورطه کمبود شدیدتر خواهد انداخت؟ یا اینکه با اقداماتی کارآمد و اصولی، خود را از این بحران نجات خواهد داد؟ پاسخ این سؤال، آینده تهران را تعیین خواهد کرد تهران وارد پنجمین سال خشکسالی شد این در حالی است که به گفته سخنگوی «صنعت» آب چون منابع تأمین آب تهران متنوع است، نگران «روز صفر» نباید بود و به گفته استاندار تهران بیش از ۶۰ درصد آب تهران از چاه‌های زیرزمینی تأمین می‌شود (این نسبت برای سال‌های معمول ۳۰ درصد است) به همین دلیل در برخی مناطق تا ۳۱ سانت فرونشست زمین داریم فرارو به نقل از کارشناس منابع آب در ۶ مرداد می‌گوید که باتوجه به افت ورودی سدهای اطراف تهران و رشد جمعیت، منابع سطحی پاسخگوی نیاز شهر نیست و برداشت از سفره‌های زیرزمینی اضطراری است این اضطرار تا کی باید ادامه داشته باشد؟

رئیس جمهور هم معتقد است حل چالش کم‌آبی نیازمند تغییر نگرش است، گفته است که این مسئله یک پروژه مقطعی نیست، بلکه روندی مستمر و پایدار است که باید در آن پنج اصل مهم مهندسی آب و خاک و کشت، آموزش مؤثر، سیاست‌های تشویقی، برخورد قانونی با متخلفین و نظام ارزیابی و نظارت مستمر مد نظر قرار گیرد اما می‌دانیم که کار با این چارچوب کلی پایان نمی‌یابد و تازه باید شروع شود، چون برای اجرای سیاست‌ها، راهبردهای مختلفی ممکن است و جود داشته باشد و در اجرای هر راهبردی برنامه عمل و اقداماتی باید شکل بگیرد برای مثال در اینجا آخرین وضعیت برنامه عمل و موانع اجرایی تأمین آب فضای سبز تهران را که در ویتترین قرار دارد، مورد دقت بیشتر قرار می‌دهیم.

پنج سال پیش، تفاهنامه‌ای میان وزارت نیرو و شهرداری تهران به امضا رسیده تا براساس آن، استفاده از منابع آب‌های زیرزمینی برای آبیاری فضای سبز تهران تا سال ۱۴۱۰ به طور قابل‌توجهی کاهش یابد، اما این تفاهنامه به مرحله اجرا نرسید رئیس کمیسیون خدمات شهری شورای شهر تهران به خبرگزاری فارس گفته که شهرداری برای راهاندازی تصفیه‌خانه‌ها حدود ۵ هزار میلیارد تومان هزینه کرد و در حال حاضر امکان بهره‌برداری از ۵۶ میلیون مترمکعب پساب وجود دارد اما تا این لحظه اداره فاضلاب، پساب را به روی فضای سبز شهر تهران بسته است اما نایب رئیس شورای شهر تهران می‌گوید که شهرداری این چاه‌ها را به اداره آب و فاضلاب واگذار کرده و دولت هم در تأمین آب شرب از آن‌ها استفاده می‌کنند مشاور محیط زیست شهری ریاست سازمان محیط زیست و رئیس پیشین کمیته محیط زیست شورای پنجم شهر تهران، در گفت‌وگو با اکوایران با اشاره به جزئیاتی از تفاهم وزارت نیرو و شهرداری می‌گوید: «در شورای پنجم بین وزارت نیرو و شهرداری تهران تفاهنامه‌ای منعقد شد که بخشی از پساب تصفیه‌شده در تصفیه‌خانه‌های تهران به آبیاری فضای سبز اختصاص یابد و در ازای آن شهرداری تهران برداشت از سفره آب زیرزمینی را قطع کند و پساب مورد استفاده در فضای سبز، سفره‌های زیرزمینی را تغذیه کند عدد مورد تفاهم ۱۳۵ میلیون متر مکعب در سال است که مقرر شد در یک بازه زمانی ده ساله طی برنامه سوم و چهارم شهرداری تأمین شود.» او با اشاره به اینکه شهرداری با اختصاص بودجه‌ای این پروژه را به مرحله اجرایی رسانده است توضیح می‌دهد که مقرر شد شهرداری با همکاری آب و فاضلاب و از طریق تصفیه‌خانه‌های محلی پساب تصفیه‌شده را تحویل بگیرد، اما در اجرای این قرارداد با وجود آنکه لوله‌کشی‌ها و اقدامات زیرساختی انجام شد، شهرداری هنوز با وزارت نیرو به طور کامل بر روی قیمت پساب به تفاهم نرسیده‌اند آیا با شدت یافتن بحران، توافق حاصل خواهد شد؟ آیا در سال‌های آینده شاهد خواهیم بود که این معضل پنج‌ساله حل‌وفصل شود؟

چون معمولاً، مانند همین مثال فضای سبز، تلاش می‌شود تا مسئله بحران آب، فارغ از ابعاد اجتماعی و مدیریتی آن، در ساحت فنی و تکنولوژیکی باقی بماند، امکان واقع بینسی و گفت‌وگوی عمومی از آن سلب می‌شود از این‌رو، درخاتمه هشدار داده می‌شود که کمبودها و خسارت‌های آشکار شده -بویژه از نظر مدیریت تقاضای آب- بیش و پیش از آنکه مربوط به شرایط خشکسالی یا استفاده از فناوری جدید تر تأمین و عرضه آب بیشتر باشد، مشکل انسانی و اجتماعی است و باید برای آن فکر جدی کرد درغیر اینصورت و با همین فرمان، سایه سنگین بحران و مخاطرات اجتماعی آب با فهم نادرست عمومی، مدیریت غلط اجرایی و مشارکت اندک اجتماعی، همچنان بر سر تهران باقی می‌ماند و انتظار می‌رود بیشتر هم شود. ■

حوزه عمومی آب، به‌عنوان بستری برای گفت‌وگو و اجتماعی کردن آب، شفافیت و مشارکت، نقشی حیاتی در مدیریت پایدار منابع آبی دارد. تقویت و توسعه این حوزه به‌ویژه در کشورهایمانند ایران، که با بحران‌های جدی آبی روبه‌رو هستند، می‌تواند به افزایش عدالت، کاهش تعارضات مخصوصاً تعارضات منافع، و مدیریت بهتر منابع آبی کمک کند